

УДК 159.922.2

Рубрика журналу: 1. Загальна психологія, психологія особистості

ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ТА ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Цілінко Ірина Олександрівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології

Херсонський державний університет

irinacelinko.com@gmail.com

ORCID 0000-0002-3748-0293

Анотація. Стаття присвячена теоретичному аналізу та викладенню результатів емпіричного дослідження моральної свідомості особистості підліткового та юнацького віку. **Мета:** розкрити рівні моральної свідомості особистості, особливості переживання моральних почуттів у підлітковому та юнацькому віці на основі теоретичного аналізу та проведеного емпіричного дослідження. **Методи:** за допомогою аналізу, синтезу та узагальненню показати, що почуття виконують відображуючу функцію. Навести сучасні теоретичні позиції із заданої проблематики. Проаналізувати результати отриманого емпіричного дослідження моральної свідомості у підлітковому та юнацькому віці. **Результати:** розглянуто проблему моральної свідомості особистості підліткового та юнацького віку. Висвітлено погляди науковців на проблему становлення та розвитку моральної свідомості особистості. Представлено кількісний та якісний аналіз морально-етичної відповідальності, як складової моральної свідомості. Надано результати емпіричного дослідження щодо рівнів моральної свідомості, які є характерними для обраної вибірки. Акцентовано увагу на поняттях становлення та можливостях розвитку моральної свідомості особистості у юнацькому віці. Показано вплив рівня розвитку моральної свідомості на емоційний та поведінковий компоненти життя особистості. Проаналізовано проблему становлення та розвитку моральної свідомості

особистості. Наведено дані емпіричного дослідження моральної свідомості та морально-етичної відповідальності на вибірці підліткового та юнацького віку.

Висновки: Розкрито рівні моральної свідомості особистості. Висвітлено роль моральних почуттів у становленні та розвитку моральної свідомості. Наведено результати емпіричного дослідження моральної свідомості та морально-етичної відповідальності у юнацькому віці.

Ключові слова: моральні почуття, особистість юнацького та підліткового віку, морально-етична відповідальність, становлення, розвиток.

THE PROBLEM OF MORAL CONSCIOUSNESS OF THE PERSONALITY IN ADOLESCENT AND YOUTH AGE

Tsilunko Iryna Olexanrivna

PhD (Candidate of Psychological Sciences), associate professor of the

Department of Practical Psychology,

Kherson State University, Kherson (Ukraine)

irinacelinko.com@gmail.com

ORCID 0000-0002-3748-0293

Annotation. The article is devoted to the theoretical analysis and presentation of the results of an empirical research of the moral consciousness of a young person.

Purpose: to reveal the levels of individual's moral consciousness, the peculiarities of experiencing moral feelings in adolescence on the basis of theoretical analysis and conducted empirical research. **Methods:** Analysis, synthesis, and generalization have been used to show that feelings perform a reflective function; to present modern theoretical positions on the given problems; to analyze the results of the empirical study of moral consciousness in teens and adolescence. **Results:** the problem of moral consciousness of teenagers and adolescents has been considered. The scientists' views on the problem of formation and development of the moral consciousness of the personality have been covered. Quantitative and qualitative analysis of moral and ethical responsibility as a component of moral consciousness has been presented. The results of empirical research on the levels of moral consciousness that are

characteristic of the selected sample have been presented. Emphasis has placed on the concepts of becoming and opportunities for the development of the individual moral consciousness. The influence of the level of moral consciousness development on the emotional and behavioral components of a person's life has been shown. The problem of formation and development of the moral consciousness of the individual has been analyzed. The data of empirical study of moral consciousness, moral and ethical responsibility in the sample of teenagers and adolescents have been presented. **Conclusions:** Levels of individual moral consciousness have been revealed. The role of moral feelings in the formation and development of moral consciousness has been highlighted. The results of an empirical study of moral consciousness, moral and ethical responsibility in adolescence have been presented.

Keywords: moral feelings, personality of teenagers and adolescents, moral and ethical responsibility, formation, development.

Вступ. Проблема моральності є актуальною для всіх в сучасному світі. Оскільки процес набуття моральності є досить складним, важливо розрізняти окремі його компоненти та аналізувати фактори, що впливають на становлення цих компонентів. Одним із компонентів моральної свідомості є моральні почуття особистості, які потребують не тільки теоретичного аналізу, але і емпіричного дослідження.

Сенситивним періодом для розвитку моральних почуттів та для моральної свідомості, зокрема, є підлітковий та юнацький вік. Саме цей факт пояснює висвітлені нижче дані емпіричного дослідження моральної свідомості, яке було проведено на вибірці підліткового та юнацького віку.

Теоретичне обґрунтування проблеми. Розробкою проблеми моральної свідомості особистості займалися багато видатних науковців, серед М.Й.Боришевський, Л.С. Виготський, Б.І.Додонов, О.М. Леонтєв, С.Л.Рубінштейн, О.Г. Маклаков, С.Д.Максименко, Б.Г. Мещеряков, В.В.Клименко, О.В. Петровський, П.М. Якобсон та багато інших.

Науковці вітчизняної та зарубіжної психології працювали над розробкою понять «моральна свідомість», «моральні почуття», «моральність». На сьогодні ми маємо уявлення про структуру моральної свідомості, але залишається актуальною проблемою – вивчення особливостей становлення та розвитку моральної свідомості особистості.

Мета статті: навести результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження проблеми моральної свідомості особистості у підлітковому та юнацькому віці.

Методологія та методи. Для того, щоб всебічно проаналізувати проблему моральної свідомості, важливо спочатку визначити зміст та функції моральних почуттів.

За Є.П. Ільїним, почуття виражаються через емоції в залежності від того, в якій ситуації опиняється об'єкт, до якого людина відчуває почуття. Згідно П.В. Симонову, Г.А. Фортунатову, А.Н. Леонт'єву, А.В.Петровському, почуття представляє собою стійке відношення людини до явищ дійсності, оцінного ставлення до об'єктів. Серед специфічності почуттів, найчастіше вказують на їх довготривалість (Ільїн, 2001).

За П. М. Якобсоном поняття «почуття» є формою відображення дійсності, у якій виявляються суб'єктивні відношення людини до світу. Оскільки суб'єктивне відношення знаходить своє вираження в емоціях та почуттях, багато в чому розвиток такого суб'єктивного відношення буде обумовлений нормами моралі, що закріпились в суспільстві, розуміння соціальних законів існування, а отже соціального оточення та його рівня моральності (Ільїн, 2001).

До проблеми вищих почуттів також звертався вчений В.В. Клименко, який акцентував увагу на їх цілісності. Щодо моральних почуттів, вчений вказує на дихотомію, тобто переживання людиною почуття морального, на одному полюсі, і аморального, на іншому. Отже, враження яке людина отримує від предмета може бути поділене на позитивне і негативне (Клименко, 2006).

За твердженням вченого С.Д. Максименка, моральні почуття є наслідком суспільного життя людей, які є важливим елементом оцінки вчинків та здатні регулювати людські взаємини (Максименко, 2000).

Ще одним цікавим результатом теоретичної розробки проблеми моральної спрямованості є стійкість – нестійкість моральних проявів. Прояв стійкості або нестійкості буде залежати від особистісної структури і двох складових: віддаленої мети чи ситуаційної залежності (Міхеєва, 1991).

Щодо трансформації моральних почуттів, важливим на нашу думку є положення вченого С.Х. Раппорта, який вказує на можливість перетворення почуттів за допомогою творів мистецтва (Раппорт, 1972).

Результати та дискусії. При спілкуванні з мистецтвом особистість через квазіоб'єкт мистецтва реалізує систему власних відношень до дійсності. Діалогічність мистецтва налаштовує особистість на пошуки сутнісних основ власного буття. Важливим для нас також є положення, згідно якому мистецтво є засобом збереження, відтворення й наслідування моральнісної інформації через естетичне моделювання моральнісних образів.

Для того, щоб оцінити рівень моральної свідомості у юнацькому віці, ми відібрали наступні методики:

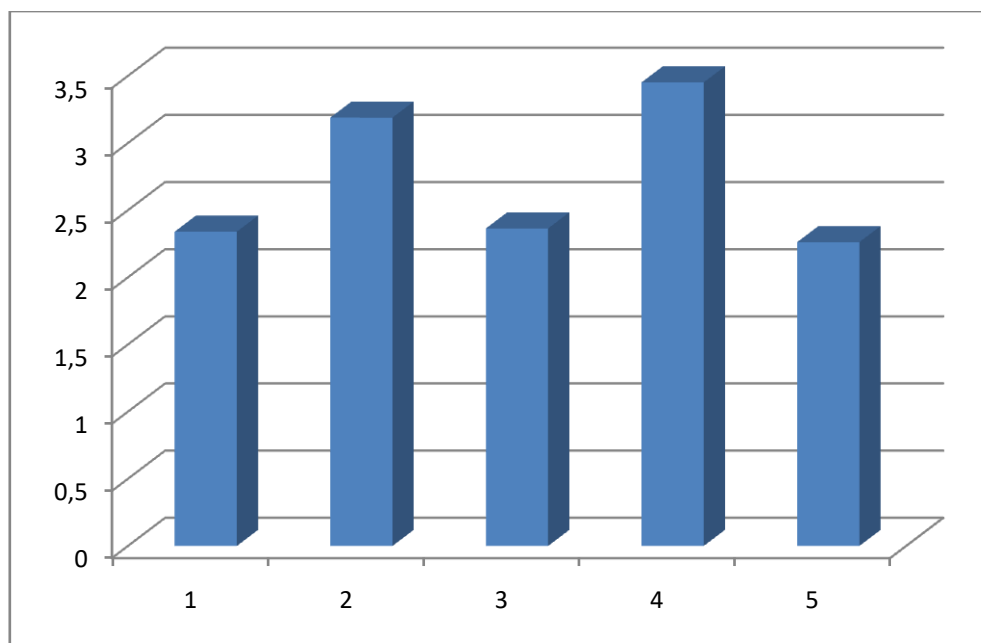
1. Методика «Діагностика рівня розвитку моральної свідомості» (Л.Колберг).
2. Опитувальник «Діагностика рівня морально-етичної відповідальності особистості» (І.Г. Тимощук).

У дослідженні взяли участь школярі 9-го та 10-го класів ЗОШ №24 віком від 14 до 16 років, а також студенти IV курсу віком від 20 до 22 років, спеціальності «психологія» Херсонського державного університету. Загальна кількість вибірки склала 40 досліджуваних, з них 28 жіночої і 12 чоловічої статі.

Ми обрали саме цю вибірку, оскільки у підлітковому і юнацькому віці гамма моральних переживань стає більш диференційованою та багатшою. Підлітковий та юнацький вік є значущим для розвитку емоційної сфери

особистості. У цей період закладаються основи емоційного життя людини у зрілому віці.

З метою всебічного аналізу тенденцій моральної сфери досліджуваних, до переліку використаних методик дослідження увійшов опитувальник І.Г.Тимощука «Рівень морально-етичної відповідальності», який дозволяє аналізувати рівень морально-етичної мотивації, альтруїстичні почуття, екзистенціальну відповідальність, а також морально-етичні цінності. Отримані результати наведені у рисунку 2.1.

Рис. 1 Розподіл значень за опитувальником «Рівень морально-етичної відповідальності»

Де 1 – шкала «рефлексія на морально-етичні ситуації»; 2 – шкала «інтуїція в морально-етичній сфері»; 3 – шкала «екзистенційний аспект відповідальності»; 4 – шкала «альтруїстичні емоції»; 5 – шкала «морально-етичні цінності».

З вищенаведеного рисунку видно, що середній рівень притаманний досліджуваним за шкалами «рефлексія на морально-етичні ситуації» (2,33), «екзистенційний аспект відповідальності» (2,36), «морально-етичні цінності» (2,26).

Отримані результати вказують на здатність до швидкого, але ймовірно, невичерпного розуміння моральних і аморальних аспектів власних комунікативних спрямувань, недостатній розвиток здатності рефлексувати дію факторів, що перешкоджають прояву відповідальної поведінки. Неповне усвідомлення сенсу життя, некритична оцінка власних смислоутворюючих цінностей характерна для досліджуваної вибірки. Тобто для досліджуваних характерною ознакою є середній рівень швидкості і глибини розуміння власних моральних настанов.

Цінності синтезують й інтегрують такі психологічні утворення, як: світогляд, настанови, інтереси й ідеали суб'єкта. Цінності добра, справедливості, любові та чесності посідають проміжний між низьким і високим рівнем.

Це може свідчити про нестійкість компоненту, що синтезує такі особистісні утворення, як світогляд, установки, інтереси та ідеали. Однак такі шкали, як «інтуїція в морально-етичній сфері» (3,18) та «альтруїстичні емоції» (3,45) мають рівень вище середнього.

Отримані показники вказують на здатність усвідомлювати та надавати перевагу гуманістичним цінностям перед егоїстичними, прагматичними. Переважає емоційна складова у гуманно – відповідальному значенні відношень досліджуваних.

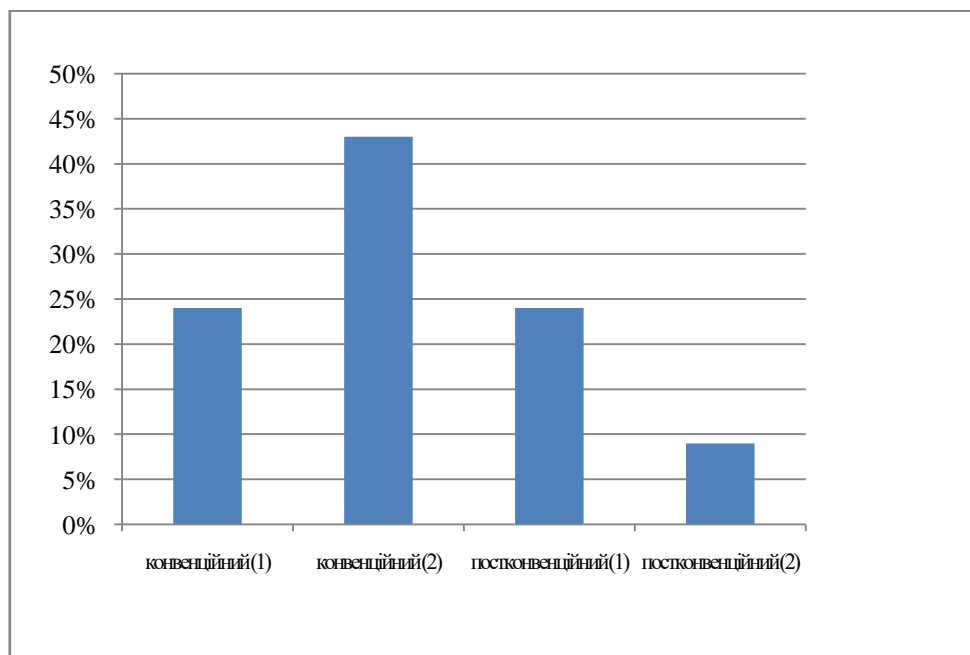
Інтуїція, як форма пізнання оточуючого світу, характеризується відсутністю логіки, швидкістю отримання інформації, евристичністю і слабкою усвідомленістю етапів отримання результату. Специфіка моральної інтуїції полягає в тому, що за допомогою цієї функції досліджуваний швидко усвідомлює і віддає перевагу гуманістичним цінностям перед антигуманними.

Отже, результати свідчать про тенденцію респондентів до надання переваги гуманістичним цінностям. Однак, слід вказати, що тенденцію до моральності ми спостерігаємо здебільшого у емоційному компоненті. Гуманно-відповідальне відношення відображається у почуттях любові, емпатії, відкритості, достоїнстві.

Вищі почуття, визначаючись у суб'єкт-суб'єктних і самосуб'єктних відношеннях, регулюють і внутрішньо нормують морально-етичний аспект поведінки особистості. Загальний середній показник за всіма шкалами методики склав 2,33, що відповідає середньому рівню здатності до рефлексії і розуміння моральних та аморальних аспектів власної поведінки серед досліджуваної вибірки.

Таким чином, для досліджуваної вибірки характерним є середній рівень морально-етичної відповідальності з перевагою емоційного компоненту. Враховуючи те, що досліджувані перебувають у такому віковому періоді, як юність та підлітковий, коли емоційна сфера, а саме вищі почуття стають сенситивними до впливів, то ми можемо говорити про загальну орієнтацію досліджуваних на підтримання норм моралі та гуманістичних цінностей (але через почуття моральності, обов'язку, гуманності).

З метою аналізу особливостей моральної свідомості, яка дозволяє оцінити щабель або рівень моральної свідомості, на якому знаходиться досліджуваний і який є відображенням внутрішніх мотивів поведінки в суспільстві, ціннісних орієнтацій та установок стосовно себе та інших людей, нами була проведена наступна методика, – спрямована на виявлення рівня моральної свідомості (Л.Колберг). Отримані результати представлені на рисунку 2.2

Рис. 2. Розподіл значень за методикою «Рівень моральної свідомості»

З вищенаведеного рисунку видно, що більшість досліджуваних, а саме 67% від всієї вибірки мають конвенційний рівень моральної свідомості, з них 24% знаходяться на першій стадії вказаного рівня.

Це свідчить про соціальну конформність даної групи досліджуваних, некритичне прийняття оцінок референтної групи, прагнення до підтримки існуючих традицій та правил. Дотримування правил для цих досліджуваних, має місце тільки тоді, коли це відповідає їх життєвим інтересам. Вірною поведінкою є та, що є справедливою, та співпадає з домовленістю. На другій стадії рівня конвенційної свідомості знаходиться 43% досліджуваних. Це вказує на їх установку підтримувати соціальну справедливість і фіксовані правила.

Для досліджуваних на цьому ступені розвитку моралі бути гарним важливо і означає наявність добрих мотивів, пов'язаних з турботою про інших та ставлення до оточуючих на принципах толерантності. Мотивом такої поведінки є потреба бути моральною людиною у власних очах і очах оточуючих, які стереотипно підтримують добру поведінку

Постконвенційний рівень моралі, або рівень власних моральних принципів мають 33% досліджуваних. З них 24% знаходяться на першій стадії вказаного рівня, і характеризуються орієнтацією на систему суспільних цінностей.

Лише 9% досліджуваних знаходяться на другій стадії постконвенційного рівня, що вказує на сформованість стійких моральних принципів, їх контроль власною совістю без посилення на зовнішні обставини. Даний рівень припускає наявність самостійного вибору, індивідуальної моральної відповідальності й загальної зрілості особистості.

Для досліджуваних характерним є єдність соціальних домовленостей. Отже, правила треба неупереджено підтримувати, бо вони з'явилися як результат соціального договору.

Головними спонуками поведінки є:

а) почуття власного обов'язку перед законом у зв'язку з прийняттям соціального договору і збереженням вірності законам заради благополуччя;

б) почуття суспільного зобов'язання;

в) турбота про те, щоб закони і зобов'язання ґрунтувалися на раціональному обдумуванні всезагальної корисливості, вищого добра для найбільшої кількості людей.

На конвенційному рівні знаходиться більшість досліджуваної вибірки (67%), для яких характерним є бажання відповідати очікуванням референтної групи, підтримувати вже встановлені іншими норми та правила.

Постконвенційний рівень є характерним лише для 33% вибірки і відповідає орієнтації на особистісні моральні принципи, виробленню автономної системи етичних цінностей. Особисті цінності цього рівня можуть не співпадати з цінностями референтної групи, визначаючись у більшому ступені абстрактними, універсальними, загальнолюдськими цінностями.

Але при більш детальному вивченні, було виявлено що для підлітків характерним є перший конвенційний рівень свідомості (більше 70%), коли як для юнацького віку частіше характерним є другий конвенційний рівень (більше 60%). На наш погляд отримані дані висвітлюють проблему кризи підліткового віку, оскільки саме у цей період особистість підлітка зазнає істотних якісних змін.

За результатами діагностики рівня моральної свідомості, маємо констатувати той факт, що більшість досліджуваних (67%) знаходяться на стадії конвенційної рольової конформності. Дотримування правил для цих досліджуваних, має місце тільки тоді, коли це погоджено з їх життєвими інтересам. Вірною поведінкою є та, що є справедливою, відповідає рівному обміну, домовленості, договору.

Таким чином, лише 33% досліджуваних відповідають критерію моральної зрілості. Особисті цінності цього рівня можуть не співпадати з цінностями референтної групи, визначаються у більшому ступені універсальними, загальнолюдськими цінностями.

Висновки. Аналіз результатів діагностики рівня морально-етичної відповідальності показав, що для досліджуваної вибірки характерним є середній рівень морально-етичної відповідальності з перевагою емоційного компоненту. Альтруїстичні почуття є внутрішнім показником відношення особистості до оточуючого світу. Гуманно-відповідальне відношення відображається у почуттях любові, емпатії, відкритості, достоїнстві. Вищі почуття, визначаючись у суб'єкт-суб'єктних і самосуб'єктних відношеннях, регулюють і внутрішньо нормують морально-етичний аспект поведінки особистості.

Враховуючи отримані дані, можна говорити про доцільність організації психокоректувальної роботи з фокусуванням уваги на емоційному компоненті моральної свідомості.

Література:

1. Ильин Е.П. Эмоции и чувства.. СПб.: Питер, 2001. 752 с.
2. Клименко В.В. Психология творчества. Навчальний посібник. К.:Центр навчальної літератури, 2006. 480 с.
3. Крупник Е. П. Психологическое воздействие искусства . М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 1999. 240 с.
4. Максименко С.Д., Соловієнко В.О. Загальна психологія: Навчальний посібник.К.: МАУП, 2000. 256с.
5. Михеева И.Н. Амбивалентность личности : морально-психологический аспект. М.: Наука, 1991. 128 с.
6. Раппорт С.Х. Искусство и эмоции. Изд. 2-е, дополненное. М., «Музыка», 1972. 167 с.
7. Якобсон П. М. Психология чувств. Изд-во АПН РССР. Москва, 1958. 383 с.

References:

1. Pjin E. (2001) Emocii i chyvstva [Emotions and feelings]. Piter: [inRussian].
2. Klimenko V. (2006) Psychologija tvorhosti [Psychology of art]. Kyiv: [inUkrainian].

3. Krypnyk E. (1999) *Psychologicheskoe vozdeistvie iskusstva* [Psychology influence of art]. Moskov: [inRussian].
4. Maksimenko S. (2000) *Zagalna psihologia* [General psychology]. Kyiv: [inUkrainian].
5. Mixeeva I. (1991) *Ambivalentnost lichnosti moralno-psihologicheskij aspect* [Ambivalence of the personality: moral and psychological aspect]. Moskov: [inRussian].
6. Rapport S. (1972) *Iskustvo i emocii* [Art and emotion]. Moskov: [inRussian].
7. Jacobson P. (1958) *Psihologia chuvstv* [Psychology of feelings]. Moskov: [inRussian].